

Внесок Володимира Олексійовича Яковлева (1840–1896) в дослідження історії Одеси

У статті розглядається внесок історика та літературознавця Володимира Яковлева (1840–1896) у дослідження історії Одеси. Доводиться, що В. Яковлев серед перших намагався відійти від підходів до висвітлення історії Одеси, запропонованих до нього Аполлоном Скальковським. Зокрема В. Яковлев наголошував на необхідності вивчення не офіційної, а «внутрішньої» історії міста; піддавав гострій критиці політику російських адміністраторів в краї кінця XVIII ст.; вважав необгрунтованою офіційну дату заснування Одеси та приділяв багато уваги відшукуванню нових історичних джерел та фактів з історії Одеси до 1795 року, коли місто називалося Хаджибеєм.

Ключові слова: Володимир Яковлев, історія Одеси, історія Хаджибея (Одеси).

Біографії та творчому доробку історика Володимира Олексійовича Яковлева (1840–1896) вже приділялася певна увага в сучасній історіографії. Передусім з цього приводу слід згадати публікації Г. С. Левченко [1–3] та інших авторів [4]. Визначний історик та історик давньоруської літератури В. Яковлев — один з небагатьох дослідників минулого XIX ст., що був одеситом за походженням (його батько був відомим у місті діячем й, за словами О. Маркевича, побічним сином губернатора Пестеля, а мати походила із відомої в Одесі італійської родини Перозіо). Освіту Володимир Олексійович здобував у Рішельєвському лицейі та Петербурзькому університеті, потім викладав в університетах Дерпта (Тарту) та Варшави. 1878 р. через стан здоров'я В. Яковлев повернувся до Одеси. «...Жить он уже не рассчитывал и приехал на родину умирать» — писав про тодішній стан історика його приятель Олексій Маркевич [5, с. 29]. Проте тут В. Яковлев прожив ще досить довго: активно займався науковою та публіцистичною діяльністю, від 1884 р. він став приват-доцентом, від 1894 р. — екстраординарним, а від 1896 р. — ординарним професором Одеського (Новоросійського) університету [4, с. 422] й понад двадцять років був директором Одеської публічної бібліотеки («В. Яковлев багато зусиль віддав роботі в бібліотеці. Він вирішив доопрацювати каталоги бібліотеки, залучивши до цього відомих науковців збільшив майже вдвічі фонд книг (з 50 до 90 тисяч). Завдяки його старанням бібліотека стала однією з найбільших в Російській імперії», — зазначає Г. Левченко [2, с. 108]) та виконував

обов'язки секретаря Одеського товариства історії і старожитностей. Помер він 10.04.1896 р., як і хотів, в рідній Одесі [3, с. 464].

В Одесі В. Яковлев так само, як і ціла низка відомих вчених XIX ст. (серед яких можна згадати П. К. Бруна, О. І. Маркевича, В. К. Надлера та ін.), окрім головного напрямку своїх досліджень захопився історико-краєзнавчою тематикою, зокрема, історією Одеси, в тому числі її періодом до 1794 р. О. Маркевич особливо відзначав в доробку В. Яковлева «статті о Хаджибеевской старине» на сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей», які також «частью печатались и в местных газетах». Притому О. Маркевич визнавав, що В. Яковлев першим займався тематикою, що потім ставала предметом дослідження самого О. Маркевича. Це, на думку останнього, стосувалося вивчення українського одеського фольклору [5]. Однак можна стверджувати також, що саме В. Яковлев чи не першим заявив, що і до 1794 р. Хаджибей (Одеса) не лише існував як населений пункт, а й мав ознаки міста; що в його історії чималу роль відіграли українські козаки та ін.

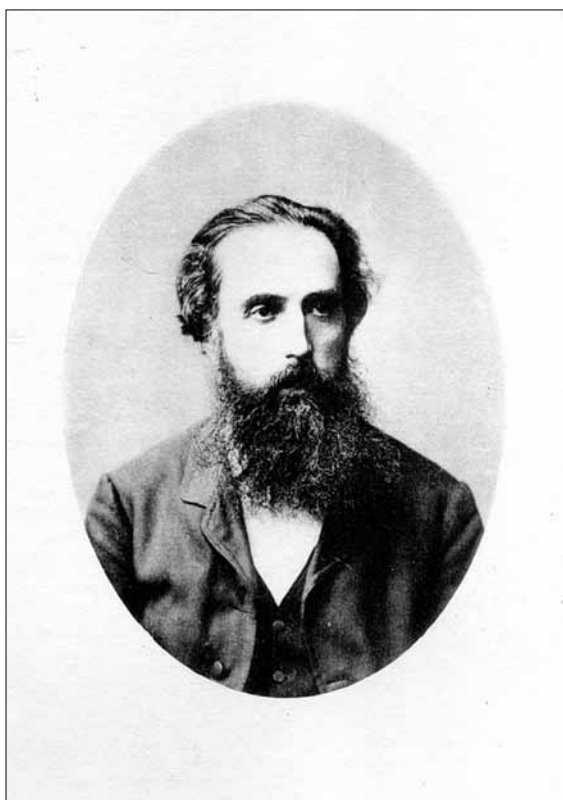
В цьому плані передусім слід згадати нарис В. Яковлева «К истории заселения Хаджибея (1789–1795 гг.)», що вийшов до 100-річчя штурму Хаджибея, яке досить гучно відзначалося в Одесі 1889 р. [6]. «14-го сентября выйдет из печати «История заселения Хаджибея»... профессора Яковлева, в количестве 600 экземпляров. Из которых половину городская управа употребит для раздачи ко времени празднования», — писав тоді «Одесский вестник» [7]. В ньому автор

прямо заявив про зв'язок між історією Одеси і Кочубієва-Хаджибея («Местность, занимаемая г. Одессою, — назначав він, — была заселена с древнейших пор. Здесь существовала еще до Р. Х. греческая колония по-видимому не особенно значительная... От этого греческого поселения, само собою разумеется, не мог ничего получить наш город в свое наследие. Немного он получил и от, сменившего греческую колонию, города Коцюбея или Хаджибея, хотя с сим последним неразрывною нитью связана история Одессы и, что еще важнее, связана отчасти генеалогией жителей» [8, с. 11]), а також звертав увагу на «тот факт, что когда постановлено было окончательно в Хаджибее быть городу (1794) в нем в то время было уже 600 с лишком домов и до 3000 жителей, не считая окрестностей» [8, с. 7]. Напередодні іншого ювілею — офіційного святкування 1894 р. Одесою 100-річчя — вийшла цікава стаття В. Яковлева, в якій автор спростовує докази визначення 22 серпня (2 вересня) 1794 р. як «першого дня» існування Одеси, що були наведені А. Скальковським. Отже, В. Яковлев заперечував і саму доцільність святкування «100-річчя» міста 1894 р. [9].

Проте новаторство В. Яковлева у дослідженні історії Одеси полягало не лише у перегляді дати її заснування. Він відшукував та публікував документи, що не вписувалися в офіційну схему історії міста (зокрема, опублікував тепер добре відому краєзнавцю скаргу від 1791 р. місцевих українців на російських солдат гарнізону Хаджибея [10]). Це відбулося й в публікаціях В. Яковлева на сторінках «Одесского вестника». Як зазначає Г. Левченко, «1888 року В. Яковлев розробив програму підготовки збору матеріалів з історії Одеси», опублікував її в зазначеній газеті й згодом «вмістив у п'ятьох своїх публікаціях в рубриці «Із Одеської старовини» переважно документи, присвячені історії... міста, ставлячи перед собою мету надати можливість одеситам

черпати інформацію із першоджерел» [1, с. 154, 155]. В цих публікаціях В. Яковлев також торкався тематики, пов'язаної з історією Хаджибея. Зокрема, розглядав відомості про кав'ярню Симона Аспоріді — «первом в Хаджибее после завоевания его русскими войсками частном учреждении», ремствуючи при тому на втрату чималой кількості цінних архівних документів («с 1879 г., занимаясь историей нашего края, мне приходилось убедиться в систематическом расхищении всех почти местных архивов, где

случайно осталось только то, что ускользнуло от внимания «любителя» истории», — писав В. Яковлев, натякаючи на відомого одеського історика) [11]. В іншій статті В. Яковлев розглянув роздачу російською владою землі у 1792–1794 рр. приватним особам не лише у Хаджибеї, але й навколо нього, зазначаючи, що за «Ведомостью» 1792 р. «Гаджибейский уезд заключал вообще 530,650 десятин удобной и неудобной земли; из нее казенной 227,700 и помещичьей 302,950. В уезде уже были села и деревни: Беяевка, Яски, Чубурчи, Глинное, Корытная, Завертайловка, Корсагаш, Слободзея, Парканы, Терновка и Сугокнея, показанные

Володимир Олексійович Яковлев

по ведомости «бывшие в ведении черноморского войска селения», заселенные выходцами из Запорожья и его поселений» [12].

В. Яковлев намагався дослідити історію різних груп населення Одеси від селян-втікачів (між іншим, згадуючи вінчання уродженки Київщини сироти Софії та грека Костянтина Колояні, що відбулося у військовій церкві Хаджибея 2 червня 1794 р. [13, с. 111]) до іноземців [14].

Дослідження В. Яковлева професор та декан одеського університету Віктор Карлович Надлер (1840–1894) в першому нарисі з історіографії історії Одеси назвав однією з ознак початку справжнього наукового вивчення історії Одеси й дослідження не лише офіційної, але й «внутрішньої» історії міста. Свій нарис

В. Надлер закінчував словами: «Нельзя не приветствовать... с радостью нового, действительно научного направления в одесской историографии, проявившегося впервые в книге А. Орлова «Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 г.», основанной исключительно на архивном материале, и в особенности в многочисленных статьях и заметках почтенного профессора Новороссийского университета В. А. Яковлева. Только в этих трудах встречаем мы строгий историко-критический метод исследования, только здесь вещи и дела называются их настоящими

именами. В. А. Яковлеву принадлежит еще и другая заслуга. Он первый обратил внимание на внутреннюю историю ее населения, на его постепенную формацию и видоизменение и тем выдвинул на первый план именно ту сторону в исторической жизни нашего города, которая представляет собою наибольший интерес» [15, с. 11]. Це твердження поважного історика свідчить як про необхідність подальшого вивчення творчої спадщини В. Яковлева, так і про актуальність подальшого залучення започаткованих ним підходів до вивчення історії Одеси.

Джерела та література

1. Левченко Г. С. Історик В. О. Яковлев (1840–1896): реалізація наукового доробку у періодичній пресі // Південь України: етноісторичний, культурний та релігійний виміри. — Одеса, 2009. — С. 152–158.
2. Левченко Г. С. Володимир Олександрович Яковлев (1840–1896) — директор Одеської міської публічної бібліотеки // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 листопада 2011 р. — Київ, 2011. — С. 106–109.
3. Левченко Г. С. Яковлев Володимир Олександрович // Одеські історики. Т. 1 (початок ХІХ — середина ХХ ст.). — Одеса, 2009. — С. 463–465.
4. Черняхівич Т. Ю. Яковлев Володимир Олександрович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: біографічний словник. Т. 4: Р–Я. — Одеса, 2000. — С. 421–422.
5. Маркевич А. И. Поминки по В. А. Яковлеву // Записки Одесского общества истории и древностей (далі — ЗООИД). — 1896. — Т. 19. — С. 26–336.
6. Гончарук Т., Сорокіна К. Святування сторічного ювілею штурму Хаджибея 14 вересня 1789 р. в Одесі (за матеріалами газети «Одесский вестник») // «Кочубіїв — Хаджибей — Одеса»: матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 600-річчю міста. 28–29 травня 2015 року. — Одеса, 2015. — С. 35–38.
7. Местная хроника // Одесский вестник. — 1889. — 7 сент.
8. Яковлев В. А. К истории заселения Хаджибея (1789–1795 гг.). — Одесса, 1889. — 56 с.
9. Яковлев В. А. Когда были заложены первые церкви Одессы // Южный сборник. В пользу пострадавших от неурожая. Изданный Одесским Обществом вспомоществования литераторам и ученым. — Одесса, 1892. — С. 157–160.
10. Яковлев В. А. Жалоба поданная в 1791 году хозяевами двух хуторов на татарской балке, что близ Одессы, на русского офицера из Хаджибея // ЗООИД. — 1889. — Т. 15. — С. 681–682.
11. Яковлев В. А. Из Одесской старины. I. Первая кофейня в Одессе // Одесский вестник. — 1889. — 24 июля.
12. Яковлев В. А. Из Одесской старины. II. Раздача земель в Гаджибее и его окрестностях. 1792–1794 // Одесский вестник. — 1889. — 21 авг.
13. Яковлев В. А. Из дел о «беглых» в Одессе // Новороссийский календарь на 1892 год. — Одесса, 1891. — С. 107–115.
14. Яковлев В. А. Кое-что об иноплеменниках в истории г. Одессы // Из прошлого Одессы: сборник статей / сост. Л. М. де-Рибас. — Одесса, 1894. — С. 372–393.
15. Надлер В. К. К изучению истории города Одессы. — Одесса, 1893. — 11 с.

The contribution of V. O. Yakovlev (1840–1896) in the exploration of Odesa` history

T. Honcharuk

The article touches upon the contribution of the historian and the specialist in literature Volodymyr Yakovlev (1840–1896) in a study of Odessa history. It is reported that V. Yakovlev was one of the first who tried to improve the scientifically methods of Odesa` history exploration proposed by A. Skalkovskyi is proved too. Particularly, V. Yakovlev made an accent on necessity of studying the “inside” but not the official history of the city and criticized the policy of Russian governors of the region in the end of XVIII century. He believed that the official date of the foundation of Odessa was incorrect, so he hardly worked on finding new historical sources and facts about the history of Odessa before 1795, when it had been called Khadzhibey.

Keywords: Volodymyr Yakovlev, history of Odessa, history of Khadzhibey (Odessa).